

УДК 821.411.21-992 «10»:908(=16)

ОПИС СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН І НАРОДІВ У «КНИЗІ ДОРІГ І КОРОЛІВСТВ» АЛЬ-БЕКРІ

Ірина МАРТИНЯК

асистент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича
Львівського національного університету ім. Івана Франка

Анотація. У статті проаналізовано фрагменти географічної компіляції «Книга доріг і королівств» андалусійського мусульманського географа і історика XI ст. аль-Бекрі. Інформація про країни і слов'янські народи, яка увійшла до книги, ґрунтується на так званій «Реляції Ібрагіма Ібн Якуба», написаній арабською мовою близько 965/966 року. Окрім географічних описів, праця аль-Бекрі містить цікаву інформацію про слов'янські народи, їхню культуру, політичний устрій, звичаї та обряди.

Ключові слова: аль-Бекрі, арабська література, реляція, середньовіччя, слов'яни.

ОПИСАНИЕ СЛАВЯНСКИХ СТРАН И НАРОДОВ В «КНИГЕ ПУТЕЙ И КОРОЛЕВСТВ» АЛЬ-БЕКРИ

Ірина МАРТЫНЯК

асистент кафедри востоківедення імені професора Ярослава Дашкевича
Львівського національного університету ім. Івана Франка

Аннотация. В статье проанализированы фрагменты географической компиляции «Книга путей и королевств» андалусийского мусульманского географа и историка XI в. аль-Бекри. Информация о странах и славянских народах, вошедшая в книгу, основана на так называемой «Реляции Ибрагима Ибн Якуба», написанной на арабском языке около 965/966 года. Кроме географических описаний, труд аль-Бекри содержит интересную информацию о славянских народах, их культуре, политическом устройстве, обычаях и обрядах.

Ключевые слова: аль-Бекри, арабская литература, реляция, средневековье, славяне.

DESCRIPTION OF SLAVIC COUNTRIES AND PEOPLES IN «THE BOOK OF HIGHWAYS AND KINGDOMS» BY AL-BAKRI

Iryna MARTYNIAK

teaching fellow of Professor Yaroslav Dashkevych Chair of Oriental Studies
of Ivan Franko National University of Lviv

Annotation. The article presents fragments of geographical compilation «The Book of Highways and of Kingdoms» by al-Bakri, Andalusian Muslim geographer and historian of the 11th century. The information about countries and Slavic people, described in the book, is based on so-called «Report of Abraham ben Jacob» written in Arabic circa 965–966 AD. In addition to geographic descriptions, the work of al-Bakri contains interesting information about Slavic peoples, their culture, political system, customs, and rites.

Key words: al-Bakri, Arabic literature, report, Middle Ages, Slavs.

© Мартиняк І.

Середньовіччя часто називають темними віками, бо для тогочасної Європи це був період застою та неосвіченості. Водночас в арабському світі культура і наука були на дуже високому рівні. У X ст. арабська імперія сягала від Іспанії на заході до Індії на сході. Під час панування Аббасидів Багдад – столиця халіфату – був понад 100 років культурним і науковим центром. Кордова в Іспанії розквітла за час панування Омейядів. Вже через кілька століть Фатиміди у Єгипті створили свою столицю Каїр та відкрили Аль-Азгар [7, с. 54]. Після розширення території халіфату настав економічний розвиток, а араби відіграли велику роль як купці. Мусульманська торгівля не тільки розширила свої межі, але й стала інтенсивнішою. Досліджувати землі інших народів арабів підштовхнула передусім торгівля, хоча, природно, були й інші причини до мандрівок, пізнавальних поїздок: поширення ісламу, встановлення та підтримування дипломатичних стосунків, зрештою, природжене дослідницьке бажання. Разом з тим ці подорожі приводили до контактів з екзотичними культурами і народами, і вони стали джерелом незліченної інформації, яка напливала широким потоком до найважливіших торговельних осередків халіфату. Враження від мандрів, від почутого та побаченого дали підставу арабам писати праці географічно-описового характеру, в яких зафіксована інформація з власних авторських спостережень мандрівників.

Серед відомих учених, які у своїх працях згадували слов'ян, особливе місце посідає андалусійський мусульманський географ і історик аль-Бекрі. Він увійшов в історію як арабський учений, роботи якого відрізняються відносною

об'єктивністю представлених описів. Абу Убейд Абдалла аль-Бекрі походив із древнього і знатного арабського роду. Точну дату його народження не встановлено. Однак відомо, що у 1051 році аль-Бекрі, якому на той час було приблизно тридцять років, втративши маєток на Піренейському півострові, перебрався з батьком до Кордови, де відтоді замешкав. Там він і помер у похилому віці у 1094 р. [11, с. 160]. Світська людина і разом з тим учений, він мав велику пристрасть до книг і набагато меншу схильність до тверезого стибу життя. Йому закидали зловживання міцними напоями і подекували, що він постійно знаходився під впливом винних випарів. Це звинувачення, зауважує Дозі, не потрібно розуміти буквально вже тому, що у творах аль-Бекрі не знаходимо жодних підстав того, що вони були написані у нетверезому стані [5, с. 2].

Аль-Бекрі залишив після себе твори з філології, богослов'я, медицини і географії. Але найбільшу славу йому принесли дві географічні компіляції: 1) «*Mu'aḡam māista'ḡam*» – словник арабських географічних назв; 2) «*Kitāb al-masālik wa 'l-mamālik*» («Книга доріг і королівств»), яку ми детальніше розглянемо у цій статті. Метою цієї книги був опис шляхів, що з'єднували відомі на той час міста і країни.

«*Kitāb al-masālik wa 'l-mamālik*» – це, звичайно, компіляція, бо аль-Бекрі ніколи не залишав іспанських земель. Праця написана у 1068 р., значну її частину присвячено опису слов'ян та інших народів Центральної та Східної Європи. Незважаючи на своє велике історичне значення, «Книга доріг і королівств» містить небагато оригінальних даних про слов'янську духовну культуру

загалом і конкретно про особливості релігійного життя. Інформація про країни і слов'янські народи, яка увійшла до книги, опирається на т.зв. «Реляції Ібрагіма Ібн Якуба», єврейського купця з Тортози, написаній арабською мовою близько 965/966 року. Потрібно наголосити, що, окрім фрагментів з «Реляції Ібрагіма Ібн Якуба», аль-Бекрі у своїй статті про слов'ян використовував відомості від інших авторів, наприклад аль-Масуді, а також деякі арабські джерела, яких він сам не називав (Ібн Русте, аль-Удрі та ін.) [9, с. 41].

Оригінал подорожі Ібрагіма Ібн Якуба до слов'янських країн не зберігся [8, с. 12], а сама праця була двічі видана. Вперше вона зацікавила двох російських учених – орієнталіста В. Розена й історика А. Куніка. Опіраючись на доступні рукописи «Kitāb al-masālik wa 'l-mamālik» аль-Бекрі, вони 1878 р. у Петербурзі видали частину праці, об'ємний розділ про слов'ян. У його склад входить «Реляція Ібрагіма Ібн Якуба». У 1946 р. повторно цей фрагмент видав краківський орієнталіст Т. Ковальський, який опирався на ті відомі перекази, що містилися у рукописі аль-Бекрі, але також проаналізував фрагменти праць космографа аль-Казвіні і автора географічного словника XV ст. аль-Хіямарі, які, як він доводить, теж походили з оригінальної реляції того єврейського мандрівника [12, с. 48].

Про Ібрагіма Ібн Якуба відомо небагато і майже всю його біографію дізнаємося з уривків переказу про його подорож. Звідти відомо, що мандрівник народився у єврейській сім'ї, правдоподібно, у Тортозі, над річкою Ебро, в ісламському на той час місті, яке було розташоване на межі з християнською Каталонією. За своїм родом діяльності,

ймовірно, був купцем, на що вказують його часті згадки про торгівлю у текстах, які залишилися після його подорожі. Припускають, що мандрівник був дуже добре освічений, з огляду на те, як він знав географію, та з того, як він подавав та аналізував власні спостереження [14, с. 19].

Опис мандрівки Ібрагіма Ібн Якуба відомий не лише з тексту аль-Бекрі, а й з інших текстів пізніших арабських авторів. Найбільш знані фрагменти, які стосуються країн Франків, Німців і Слов'ян, переказали теж аль-Удрі і аль-Казвіні. Окремі факти про Північно-Західну Європу, подані анонімно у праці аль-Казвіні «Āṭār al-bilād», можливо, теж походять від Ібрагіма Ібн Якуба [9, с. 41].

Оскільки Ібрагім Ібн Якуб багато згадував про шляхові сполучення, товари, та їхні ціни у країнах, які він відвідував, то, ймовірно, його подорож мала торговельний характер. Багато уваги Ібрагім Ібн Якуб присвятив релігієзнавчим, етнографічним, соціологічним і природничим питанням. Його зацікавлення гігієною, хворобами і способами їх лікування вказують на те, що він міг бути лікарем. За іншою версією, він здійснив дипломатичну поїздку, що мала офіційний статус через відвідини посольством римського імператора Оттона I [12, с. 47]. Та незважаючи на мотиви, якими керувався цей мандрівник, його широке коло зацікавлень і правдоподібність описів (за винятком фантастичного фрагмента про країну амазонок) спричинилися до появи дуже цікавої і вагомої праці, яка слугує історикам, археологам та етнографам для інтерпретації інших джерел.

До оригінальних даних, які знаходимо у праці аль-Бекрі, належить інформація про прийняття християнства

наддунайськими булгарами, що відбулося, за однією з версій, у часи короля Василя I Македонянина (візантійського імператора, який панував у 867–886 рр.), а за іншою – у 300 р. ери мусульманської, тобто у 912/913 р. н.е. Для етнографів будуть цікавими згадані тут слов'янські забобони, що забороняють споживати м'ясо курчат, бо воно нібито послаблює організм і спричиняє «червону» висипку. Інші матеріали, наведені в «Книзі доріг і королівств», стосуються релігійних вірувань давніх слов'ян і походять з Анонімної реляції IX ст. про віру в поганських божків.

Розглянемо декілька фрагментів з праці аль-Бекрі. На самому початку свого переказу про слов'ян Ібрагім Ібн Якуб, що є характерним для арабської географії до IX ст., розглядав слов'ян як етнічну єдність і зараховував їх до нащадків Мазана, сина Яфета. Походження сучасних народів від постатей біблійних патріархів було типовим не лише для середньовічної європейської історіографії, але також для арабської, подібно як зарахування Слов'ян до Яфетидів [14, с. 23].

الصقالبة من ولد مازان بن يافث،
ومساكنهم من الشمال إلى أن يتصل
بالمغرب. قال إبراهيم بن يعقوب
الإسرائيلي: (بلاد الصقالبة متصلة من
البحر الشامي إلى البحر المحيط إلى
الشمال، فتغلب قبائل الجوف على بعضها
وسكنوا حتى الآن فيما بينهم).

Слов'яни із нащадків Мазана сина Яфета і їхні житла простягаються з півночі поки не доходять до заходу. Говорить Ібрагім син Якуба Ізраїльтянин: країни слов'ян тягнуться від сирійського моря до моря, яке оточує, до півночі. І заволоділи північні племена

деякими з них і жили до цього часу між ними (слов'янами).

Варто зазначити, що арабські автори вживають на позначення слов'ян термін «сакаліба» (запозичений у візантійців) у подвійному значенні: для позначення слов'янських народів і для позначення європейських народів, які мають світлий колір шкіри. Тому дуже часто араби до слов'ян зачисляють, наприклад, німців. Щодо Ібрагіма Ібн Якуба, якого цитує у своїй праці аль-Бекрі, то він вживає термін «слов'яни» у тому значенні, яке є єдиним і загальноприйнятим для нас [10, с. 55].

وهم أجناس كثيرة مختلفة، وقد كانوا
فيما سلف يجمعهم ملك سمته ماخا، وكان
من جنس منهم يدعى ولينبابا، وهذا الجنس
معظم فيهم. ثم اختلفت كلمتهم فزال
نظامهم، وتخربت أجناسهم، وملك كل
جنس منهم ملك.

Вони складаються з численних різноманітних племен і зібрав їх колись один цар, титул якого – Маха. Був він з племені Влйнбаба і було це плем'я шановане у них. Потім порізнилася їхня мова, похитнувся порядок, а племена стали окремими групами (державами), з царем на чолі кожної з них.

Поданий фрагмент за змістом і способом подачі збігається з інформацією, яку наводить Масуді, тому дослідники вважають, що аль-Бекрі запозичив його у цього автора [2, с. 135]. Щодо племені Влйнбаба, то дослідники схиляються до різних версій, згідно з якими це може бути назва міста над Балтійським морем [12, с. 172].

فأما بلد مشقة فهو أوسع بلادهم، وهو
كثير الطعام واللحم العسل والحرث

Що стосується країни Мшка, то вона найбільша із слов'янських країн і багата хлібами, медом і ріллею.

І далі про країну Мшка пише:

وإذا ولد لأحدهم ولد أمر بإجراء الرزق عليه ساعة يولد ذكراً له كان أو أنثى فإذا بلغ إن كان ذكراً زوجته، ودفع عنه النحلة والد الجارية. وإن كانت أنثى أنكحها ودفع النحلة إلى أبيها.

Коли народиться дитина у котрогось із них, то він відразу ж після її народження наказує призначити їй платню, незалежно від того, чи немовля чоловічої чи жіночої статі. І коли дитина стає повнолітньою, то він одружує його, якщо це чоловік, і платить за нього весільний подарунок батькові дівчини. Якщо ж дитина жіночої статі, то він видає її заміж і платить її батькові весільний подарунок.

Згадуючи країну Мшка у своїх описах, аль-Бекрі, який передавав інформацію від Ібрагіма Ібн Якуба, мав на увазі Польщу. Цікаво, що сам Ібрагім Ібн Якуб знає про існування великих слов'янських міст Кракова і Праги, а про Київ йому нічого не відомо.

والنحلة عند الصقالبة عظيمة، ومذهبهم فيها كمذهب البربر.
وإذا ولد للمرء بنتان أو ثلاث، فهن سبب غنائه، وإن ولد له ولدان فهو سبب فقره.

Весільний подарунок у слов'ян дуже вагомий і їхні звичаї щодо цього подібні до звичаїв берберів. І коли народиться у кого-небудь дві доньки чи три, то вони стають причиною його збагачення; якщо ж народяться два сини, то вони причина його збіднення.

Ця інформація потребує детальнішого аналізу, бо, згідно зі слов'янською традицією, ставлення до дівчини як до носія жіночого начала, жіночої долі, було негативне: в майбутньому їй судилося покинути дім і забрати з собою частину достатку. Якщо ж у сім'ї народжувалися лише дівчата, то вважалося, що це наслідок чорної магії [6, с. 33].

وبالجملة فإن الصقالب ذوا صولة وبطش، ولولا اختلافهم بكثرة تفرع أعراقهم وتفرق أفخاذهم، ما قامت لهم في الشدة أمة من الأمم.

І взагалі слов'яни люди сміливі і наступальні. І якщо б не було їх розрізненості внаслідок численних розгалужень їхніх колін і розкиданості їхніх племен, то не помірявся б з ними силою ні один народ у світі.

Слов'яни, що відрізнялися сміливістю і неабиякими фізичними можливостями, проте, часто ставали жертвою аварій, болгар, візантійців, хозар, варягів, оскільки ті були більш згуртованими.

وليس يكون الجوع في بلدان الجوف كلها من القحط وتوالي الجذب، إنما يكون من كثرة الغيث وتوالي الجملة، ولا يكون المحل عندهم مهلكاً، لأنه لا يتقيه من أصابه، لرطوبة بلادهم، وشدة بردها، وهم يزرعون في فصلين من العام في القبيظ والربيع، ويرفعون رفعتين، وأكثر زرعهم الدخن، والبرد فيهم سليم وإن تفاقم، والحر مهلك.

І в усіх північних країнах голод не буває наслідком відсутності дощу чи тривалої посухи, а причиною його є проливні дощі та тривала вологість. Посуха у них не вважається зубною, бо ніхто,

кого вона вражає, її не боїться, через вологість їхніх земель і холод. І сіють вони у дві пори року: літом і весною і двічі збирають жнива. Більша частина їхніх посівів складається з проса. Холод у них здоровий, навіть якщо дуже сильний, а спека для них згубна.

Про те, що слов'яни сіють просо, найперша згадка міститься у IX ст. в Анонімній реляції.

وتعمهم علتان لا يكاد أحدهم يسلم من أحدهما، وهما ريحان: الحمرة والنواصير. وهم يجتنبون أكل الفراريج، فإنها تصرعهم بزعمهم، وتقوى عليهم ريح الحمرة، ويأكلون لحوم البقر، والإوز فيلائنهم. وهم يلبسون الثياب الواسعة إلا أن أردان أكمامهم ضيقة. ويحجب ملوكهم نساءهم، ولهن غيرة شديدة عليهم، ويكون للرجل منهم عشرون زوجة فصاعداً.

І спільні для них дві хвороби. Важко знайти когось, хто б не хворів на одну з них. Це бешиха і геморой. Вони утримуються від вживання курчат, бо це шкодить їм. Вони стверджують, що це підсилює у них бешиху; але їдять вони м'ясо корів і гусей, і воно відповідає їхнім потребам. Вони одягаються у широкі сукні, але лише низ їхніх рукавів вузький. Їхні царі тримають своїх дружин під замком і дуже ревнують. В одного чоловіка буває двадцять дружин і більше.

Араби і загалом мусульмани неохоче вживають яловичину, вважаючи, що це м'ясо є не смачним, а навіть шкідливим для здоров'я, натомість вони дуже цінують баранину і курятину. Тому така інформація, подана аль-Бекрі, може бути сенсаційною для араба [10, с. 117]. Щодо названих двох хвороб, то Ф. Вестберг

наполягає на перекладі «висипки і нариви» замість «бешиха і геморой», зважаючи на стиль життя тогочасних слов'ян [1, с. 27].

وأكثر أشجار شعابهم التفاح، والأجاص، والفرشك، وفيها طائر غريب يعلوه خضرة، يحكى كل ما يسمعه من أصوات الناس والدواب، وقد يوجد فيصيدونه فيسمى بالصقلبية شبك.

Серед дерев у їхніх країнах переважають яблуні, груші і персики. І водиться у них чудова птаха, яка зверху темно-зелена. Вона наслідує людські звуки і звуки тварин, які вона чує. Інколи її вдається спіймати. Вони полюють на неї і по-слов'янському вона називається сба.

Згідно з коментарем, який наводить А. Кунік, це може бути шпак або сорока. Правда, в тексті написано, що ця птаха зеленого кольору, але відомо, що в той час різні відтінки кольорів позначали інколи одним і тим самим словом [5, с. 111].

وفيها دجاجة بريدية تسمى أيضاً بالصقلبية تترأ، وهي طيبة اللحم وتسمع أصواتها من أعالي الشجر على فرسخ، وأكثرها صنفان، سود ومرشاة أجمل من الطواويس.

І водиться у них дика курка, яку по-слов'янському називають ттра. Вона має смачне м'ясо і її крики доносяться з верхівок дерев на відстані одного фарсаха і більше. Вона двох родів: є чорні і в крапочку, красивіші за павлінів.

Ттра – птах тетерук або тетерев родини фазанових.

ولهم ضروب من المزاهر والمزامير، ولهم مزمارة طوله أكثر من ذراعين، ومزهر عليه من الأوتار ثمانية أوتار، وباطنه مسطح لا مقبب وأشربتهم، وأنبذتهم العسل.

І у них є різні струнні і духові інструменти: є у них духовий інструмент, довжина якого більша ніж два лікті, і струнний, на якому вісім струн. Внутрішня сторона його пласка, а не випукла. Їхні хмільні напої також виготовляють з меду.

Інформацію про музичні інструменти та хмільні напої аль-Бекрі запозичив у Ібн Русте [1, с. 55].

قال (س): والصقالب أجناس كثيرة، فمن أجناسهم أصطرانة، ودولابة ونامجين، وهذا الجنس أشجعهم وأفرسهم، وجنس يقال له سربين، وهو عندهم مهيب، وجنس يقال له مزاوة وخيرواتين، وصاصين، وخشيايين، ومن هذه الأجناس ما هو ينقاد إلى دين النصرانية، على مذهب اليعقوبية منهم ومنهم من لا كتاب له ولا ينقاد إلى شريعة، وهم جاهلية. وجنس الملك من هؤلاء، والجنس الذي ذكرنا أنه يدعى سربين يحرقون أنفسهم بالنار إذا مات رئيسهم، ويحرقون دوابهم.

Масуді говорить: І розпадаються Слов'яни на багато племен. До їхніх племен належить Астрана і Дулаба і Намджін. Це плем'я найсміливіше з них і найбільш войовниче. І до їхніх племен належить плем'я, яке називається Србін і якого у них бояться, й інше плем'я називається Мізава і племена Хайраватейн, і Сасін, і Хийабін. І з цих племен деякі сповідують християнське вчення, а саме яacobитську школу, інші ж не мають певної книги і не дотримуються ніякого релігійного закону, тобто є язичниками. І плем'я царя є серед тих племен. Плем'я, про яке ми згадували, що воно називається Србін, спалює себе у вогні, коли вождь племені помре. І спалюють своїх коней.

Слід відразу зазначити, що прив'язувати до етнічних слов'ян народи, які називаються у Масуді терміном «сакаліба», не зовсім правильно. Вивчаючи сучасні Масуді арабські географічні твори, доходимо висновку, що термін «сакаліба» вживався на позначення як слов'янських, так і германських народів [10, с. 63].

ولهم أفعال مثل أفعال الهند، وهم يتصلون بالشرق، ويتعدون من الغرب، وهم يطربون ويفرحون عند حرق الميت، ويزعمون أن سرورهم وأطرابهم لرحمة ربه إياه. ونساء الميت يقطعن أيديهن ووجوههن بالسكاكين، وإذا زعمت واحدة منهن أنها محبة له، علقت حبلاً وارثقت إليه على كرسي، فتشدد به في عنقها، ثم يجذب الكرسي من تحتها فتبقى معلقة تضرب حتى تموت، ثم تحرق وتلحق بزوجها.

І звичай їхні подібні до звичаїв індійців. Вони межують зі сходом і далекі від заходу. І вони радіють і веселяться, коли спалюють померлого, і стверджують, що їх радість і їх веселість від того, що бог змилосердився над ним. Дружини покійного ріжуть собі руки і обличчя ножами. А коли одна з них стверджувала, що вона його любила, то вона (після його смерті) прив'язує мотузку, піднімається до неї на стільці, міцно зв'язує собі нею шию; потім стілець з-під неї витягають, і вона залишається висіти повішеною, поки не помирає. Потім її спалюють, і так вона з'єднується з чоловіком.

Цікавим є згаданий в аналізованому джерелі звичай, коли жінка, яка була близькою до померлого, калічила себе, перш за все обличчя та руки. Цей звичай зберігся навіть після появи християнства. Дослідники вважали, що калічення

тіла заміняє криваву жертву померлому. Аль-Масуді стверджує, що тут вирішальним є не кохання до померлого, а бажання потрапити в рай, до якого, згідно зі слов'янськими віруваннями, душа жінки може потрапити лише разом із душею чоловіка [3, с. 349].

ونسأؤهم إذا نكحن لم يفخرن، إلا أن
البكر إذا أحببت رجلاً صارت إليه، وأقامت
عنده شهوتها، فإذا تزوجها الزوج وجدها
عذراء قال لها: (لو كان فيك خيراً لرغب
فيك الرجال، ولاخترت لنفسك من يأخذ
عذرتك) فيرسلها ويبرأ منها.

Дружини їх (Слов'ян), коли виходять заміж, не зраджують. А коли дівця когось покохає, то вона іде до нього і вгамовує у нього свою пристрасть. А коли чоловік одружується і виявиться, що його дружина незаймана, то каже їй: якби було у тобі щось добре, то чоловіки б полюбили тебе і ти б вибрала собі когось, хто б позбавив тебе цноти – і виганяє її і відрікається від неї.

Невідомо, чи аль-Бекрі подає тут інформацію від імені Ібрагіма Ібн Якуба чи від Масуді, оскільки попереднє твердження було авторства останнього. К. Мошинський переконаний, що такі звичаї панували не серед слов'ян, а у надволжанських фінів. Для дослідника немає сумніву, що ця інформація не стосується слов'ян [13].

وباد الصقالبه أشد برداً، وأقوى ما يكون
ذلك عندهم إذا أقمرت الليالي وأصحت
الأيام، فحينئذ يشتد البرد، ويقوي الجهر،
فتتجر الأرض، وتحسن الأشربة كلها،
وتقرممت البئر والبيض حتى تأتي
كالحجارة وإذا استنثر الناس على لحاهم
صفائح الجمر يكون كالزجاج، فيكسره

حتى يصلى أو يدخل كناً. وإذا كان الليالي
مظلماً، والنهار مغيماً، فحينئذ ينجلي
الضرب، ويفتر البرد، وفي هذا الوقت
تنكسر السفن ويهلك من فيها، لأنه يواجهها
من جليد أنهار هذه البلاد قطع كالجبال
الرواسي، وربما ظفر من تلك القطعة
الشاب والجلد من الرجال فيسلم عليها.

Країни слов'ян дуже холодні. Найхолодніше у них тоді, коли ночі бувають місячні і дні ясні. Тоді холод збільшується і мороз посилюється. І земля тоді стає, як камінь, і всі рідини замерзають. І покривається ніби гіпсом криниця і канал так, що вони стають подібні до каменю. І коли люди випускають воду із носа, то їх бороди покриваються шарами льоду, ніби склом, так що треба їх ламати, поки не зігрієшся чи не прийдеш у житло. А коли ночі бувають темні і дні туманні, тоді мороз зменшується і холод слабшає, і в той час ламаються кораблі і гинуть ті, які в них перебувають, бо знаходять на них із льоду рик цих країн куски подібні за твердістю до гір. Інколи вдається юнакові чи міцному чоловікові схопитися за такий кусок і врятуватися на ньому.

وليس لهم حمامات، وإنما يتخذون بيوتاً
من خشب، يسد خصاصه بشيء يتكون
على أشجارهم يشبه الحلب، يسمونه عج،
وهو مقام الزفت لسفنههم وبينون كانوا من
حجارة في إحدى زواياه، ويفتحون في
أعلاه روزنة تلقاه لخروج دخانه، فإذا
سخن سدوا تلك الروزنة، واغلقوا باب
البيت، وفيه غاصب الماء وصبوا من ذلك
الماء على الكانون المحتمى، وترتفع
الخرزة، ويكون بيد كل واحد منهم ضغط
من حشيش يحرك به الهواء ويجذبه إلى
نفسه فتنفخ مسامهم، ويخرج فضول

أجسامهم فتجري منهم السمول، ولا يكون
على أحدهم أثر جرب ولا قرحاً، وهو
يسمون هذا البيت الأطباء.

І не мають вони купалень, але ла-
штують собі дім із дерева і затикають
щілини його матеріалом, який утворю-
ється на їхніх деревах і є подібним на
зеленуватий водяний мох, і називають
вони його удж. Це слугує їм замість смоли
для їхніх кораблів. Потім вони роблять
вогнище із каменів в одному з кутів цього
дому і на самому верху навпроти вогни-
ща відкривають вікно для виходу диму.
Коли ж вогонь розжариться, вони закри-
вають це вікно і зачиняють двері дому –
а в ньому є резервуари для води – поли-
вають цією водою розжарене вогнище і
піднімається тоді пара. І в руці кожного
з них в'язка сухих гілок, якою вони приво-
дять в рух повітря і притягують його до
себе. І тоді відкриваються їх пори і ви-
діляється лишні з тіл і течуть від них
ріки. І не залишаються на жодному з них
сліди висипки чи загноєння. І вони назива-
ють цей дім аль-атбба.

Сам аль-Бекрі пише, що ця інформа-
ція належить Ібрагіму Ібн Якубу. Вже сам
початок уривку, який описує слов'янські
країни дуже холодними, подібний до
того, що писали Ібн Русте і аль-Марвазі.
Покрита снігом чи льодом борода вна-
слідок пронизливого холоду – образ,
який ще до Ібрагіма Ібн Якуба застосову-
вав багдадський мандрівник Ібн Фадлан.
Про льодяні чи сніжні гори на замерзлій
ріці писав ще Ібн Васіл у VIII ст. Якщо
все перелічене не є простим збігом, то
тут можна говорити про зв'язок між тек-
стами Ібн Русте і аль-Бекрі, які містять
повідомлення про слов'янську баню.
Про можливість проведення таких па-
ралелей говорив польський дослідник

тексту Ібрагіма Ібн Якуба Т. Коваль-
ський [4, с. 123 – 124].

وأما بلاد الروس فهم في جزيرة
حواليها بحيرة، وطول جزيرتهم مسيرة
خمسة أيام وفيها مشاجر وغياض.
وملكهم يقال له خاقان روس، وهم في نحو
مائة ألف إنسان، وهم يغزون الصقالبة في
السفن، وبلكار تبع للروس وموافقون لهم.
وليس للروس مزارع ولا كسب إلا
بسيوفهم، وقيل هم ثلاثة أصناف: صنف
منهم ينزل ملكهم مدينة كويابة، وهي
أقرب من بلقار، وهم أقرب الروس إلى
بلقار، وصنف آخر يسمون الصلاوة،
وصنف ثالث يسمون الأوثانية وملكهم
مقيم بأوثان، والتجار إليهم لا يتجاوزون
كويابة.
فأما أوثان فلم يخبر أحد أنه دخلها. لأنهم
يقتلون كل من وصل إليهم من الغرباء
والله أعلم.

Щодо країни русів, то вона знахо-
диться на острові, оточеному озером.
Довжина цього острова вимірюється
відстанню у п'ять днів. Там ліси і ча-
гарники. Свого короля вони називають
хаканом Русі. Їх приблизно п'ять тисяч
люду і вони на кораблях нападають на
слов'ян. Болгари ведуть з ними торгівлю
і є їхніми союзниками.

Не мають вони полів, а все здобува-
ють лише з допомогою мечів. Кажуть,
вони мають три роди. Перший рід – з
королем у місті Куяба, яке найближче
до Булкар, і вони найближчі до Булкар.
Другий рід називають Салява і третій
рід називають Усанія, а їхній король про-
живає в Усанії. І купці, які там прибува-
ють, не оминають Куяба.

Щодо Усану, то ніхто не говорив, як
там усередині, бо вони вбивають всіх

чужих, хто до них прибуває. А Аллах знає краще.

Дослідники вважають, що фрагмент про русів аль-Бекрі, ймовірно, запозичив у Масуді [5, с. 106]. Хоча аль-Бекрі чи то Ібрагім говорять, що руси живуть на острові, тут не йдеться про терени Балтійського моря, а Чорного і Азовського морів. Згодом А. Кунік зібрав інформацію про босфорських або азовських русів, які там проживали [5, с. 108].

На жаль, нам невідомо, чи аль-Бекрі вписав у свою книгу відомості, які залишив Ібрагім Ібн Якуб, без скорочень чи поправок, але його праця заслуговує на велику увагу з боку дослідників. Як бачимо, крім географічних описів, вона містить цікаву інформацію про народи, їхню культуру, політичний устрій, звичаї та обряди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вестберг Ф. Комментарий на записку Ибрагима ибн Якуба о славянахъ. – СПб.: Типография Императорской Академии Наукъ, 1903. – 152 с.
2. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских / Собр., пер. и объясн. А. Я. Гаркави. – СПб.: Типография Императорской Академии Наукъ, 1870. – 308 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: в 10 т. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 392 с.
4. Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе: в 2 т. – М.: Издательство восточной литературы, 1967. – Т. 2. – 213 с.
5. Кунік А. Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. – Ч. 1 (Совместно с В. Розеном). – М.: Книга по требованию, 1878. – 201 с.
6. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / Под ред. Н. И. Толстого. – М.: Международные отношения, 1999. – Т. 2. – 700 с.

7. Hourani A. A History of the Arab Peoples. – United Kingdom, 2005. – 592 p.

8. Ibrahim ibn Jakub i Tadeusz Kowalski w sześćdziesiątą rocznicę edycji / Red. A. Zaborski. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008. – 93 s.

9. Kowalska M. Średniowieczna arabska literatura podróżnicza. – Warszawa–Kraków, 1973. – 155 s.

10. Kowalski T. Relacja Ibrāhīma ibn Ja'kuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego. – Kraków, 1946. – 162 s.

11. Lévi-Provençal E. «Abū 'Ubayd al-Bakrī», Encyclopaedia of Islam 2nd Ed. – Leiden: Brill, 1960. – Vol. 1.

12. Lewicka-Rajewska U. Arabskie opisanie Słowian. – Wrocław: Polskie towarzystwo ludoznawcze, 2004. – 263 s.

13. Moszyński K. Kultura ludowa Słowian, t. II. – Kraków, 1934–1939.

14. Pleszczyński A. Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963–1034). – Lublin: UMCS, 2008. – 370 s.

REFERENCES

1. VESTBERG, F. (1903) *Commenting on Abraham ben Jacob's Notes on Slavs*. Saint-Petersburg: Tipografia Imperatorskoy Akademii Nauk, 152 p. [in Rus.]
2. GARKAVI, A. (1870) *Stories of Muslim Writers on Slavs and Russians*. Saint-Petersburg: Tipografia Imperatorskoy Akademii Nauk, 308 p. [in Rus.]
3. HRUSHEVSKY, M. (1991) *History of Ukraine-Rus*. Kyiv: Naukova dumka, 392 p. [in Ukr.]
4. ZAKHODER, B. (1967) *Caspian Corpus of Knowledge on Eastern Europe*. Moscow: Izdatelstvo vostochnoy literatury, 213 p. [in Rus.]
5. KUNIK, A. (1878) *Reports of al-Bekri and Other Authors on Rus and Slavs*. Ch. 1. Moscow: Kniga po trebovaniyu, 201 p. [in Rus.]
6. TOLSTOY, N. (ed.) (1999) *Slavic Antiquities. Ethnolinguistic Dictionary: in 5 Vol.* V. 2. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 700 p. [in Rus.]

7. HOURANI, A. (2005) A History of the Arab Peoples. United Kingdom, 592 p. [in Eng.]
8. ZABORSKI, A. (ed.) (2008) Ibrahīm ibn Jakub i Tadeusz Kowalski w sześćdziesiątej rocznicy edycji. Kraków: Księgarnia Akademicka, 93 p. [in Pol.]
9. KOWALSKA, M. (1973) Średniowieczna arabska literatura podróżnicza. Warszawa–Kraków, 155 p. [in Pol.]
10. KOWALSKI, T. (1946) Relacja Ibrāhīma ibn Ja'kuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego. Kraków, 162 p. [in Pol.]
11. LÉVI-PROVENÇAL, E. (1960) «Abū 'Ubayd al-Bakrī», *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. Vol. 1. Leiden: Brill. [in Eng.]
12. LEWICKA-RAJEWSKA, U. (2004) Arabskie opisanie Słowian. Wrocław: Polskie towarzystwo ludoznawcze, 263 sp [in Pol.]
13. MOSZYŃSKI, K. (1934–1939) Kultura ludowa Słowian, t. II. Kraków. [in Pol.]
14. PLESZCZYŃSKI, A. (2008) Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963–1034). Lublin: UMCS, 370 p.

I. Martyniak

Description of Slavic Countries and Peoples in «The Book of Highways and Kingdoms» by al-Bakri

Abstract

The expansion and strengthening of the Caliphate's borders favoured the development of trade, establishment and maintainance of diplomatic relations between Arabs and different nations with their exotic cultures. Impressions from journeys and the associated evidence laid the foundations for creating Arabic geographical literature – recorded observations of travelling authors. Among famous scholars who mentioned in their writings Slavs and Russes, al-Bakri, an Andalusian Muslim geographer and historian of the 11th century, holds a special place. Al-Bakri's heritage consists of philological, theological, medical, and geographical works, however, only two of his writings have survived. His «Mu'jam mā ista'jam» contains a list of place names mostly belonging to the Arabian Peninsula and an introduction providing geographical background. His most important oeuvre is «Kitāb al-Masālik wa-al-Mamālik» («The Book of Highways and Kingdoms»). It was composed in 1068 and based on literature and reports of the traveller Abraham ben Jacob, better known under his Arabic name «Ibrāhīm ibn Ya`qūb al-Tartushi» (or al-Ṭurṭūshī), a 10th-century Hispano-Arabic, Jewish traveller, probably a merchant, presumably also engaged in diplomacy and espionage. His works are noted for relative objectiveness with which they present information. For each area, the author describes its people and their customs, the specifics of its geography, climate, and its main cities. Al-Bakri includes similar information in his written geography of the Arabian Peninsula and in the Encyclopedia of the World to which he contributed. He also presents various anecdotes about each area. Unfortunately, parts of his main work have been irretrievably lost, and some of the surviving parts have never been published. «Kitāb al-Masālik wa-al-Mamālik by al-Bakri» deserves greater attention from researchers. Besides geographical descriptions, it contains interesting information about Slavic peoples, their culture, political system, customs, and rites.